

rige, mestadels var fientligt inställda mot marknader och pengar som redskap på dylika. De styrande krigsherrarna hade sina självklara rötter i väpnad kamp, plundring och andra vidriga aktiviteter som slavjakter. Aristokratisk animositet mot handel och pengar skulle i så fall förklara såväl präglingslakunen före 995 som den långa dito efter 1030. Ett dylikt förklaringsförsök styrks av det faktum att när myntningen återupptogs i mitten av 1100-talet (på Gotland och i Västergötland) var det andra aktörer än kungamakten som stod för dessa goda initiativ.

Avslutningsvis vill jag stryka under att detta är en väl avvägd bra antologi från en forskningsfront i kontinuerlig rörelse framåt. Uppsatserna kastar både ljus över tidigare problem och väcker nya frågor om vikingatiden. Det är uppenbart att detta är en era i historien som aldrig upphör att fascinera vare sig forskare eller den breda allmänheten.

Stockholms universitet

BO FRANZÉN

Sofia Holmlund & Annika Sandén (red.), *Usla, elända och arma: Samhällets utsatta under 700 år* (Stockholm: Natur & Kultur 2013). 423 s.

I över tio år bodde Brita Larsdotter Grandin på allmanningen i en så kallad riskula, en koja ingrävd i en backsluttning. Födan för dagen fick hon genom att vara behjälplig på Ulvsättra gårds ägor och genom att sälja granris och viskor till Stockholm. Förutom till Brita skulle maten också räcka till hennes två söner, som tidvis bodde i kojan. 1834 avled den ene sonen, Anders Gustav, sjuk och endast 21 år gammal. Åtta år senare avled Brita i sin riskula, lika fattig som hon alltid varit. Hur hamnade Brita i denna djupa fattigdom? Fick hon någon hjälp? Detta är exempel på frågor som behandlas i *Usla, elända och arma: Samhällets utsatta under 700 år*.

Exemplet ovan är hämtat från Sofia Holmlunds bidrag och berättar om en enskild persons tragiska livsöde, Britas. I förordet skriver redaktörerna Annika Sandén och Sofia Holmlund att boken ytterst ska handla om vad det innebär att vara människa och att det är berättelserna om de "små människorna" som ska stå i centrum. Boken handlar bland annat om fattiga, sjuka, hemlösa, ogifta mödrar och vanvårdade barn, men även om hur samhället har tagit hand om de mest utsatta. I den välskrivna inledningen sätts, förutom ramarna för boken, även den kontext som de efterföljande berättelserna ska förstås utifrån. Inledningen är kronologiskt uppbyggd och börjar med en redogörelse över medeltidens omsorgssystem och avslutas med reflektioner kring dagens samhälle och hur vi upplever utsatthet i Sverige idag. I

inledningen nämns även i några rader något kring varje bidrag vilket tidigt medverkar till att knyta samman artiklarna på ett tjugigt sätt.

15 forskare från olika universitet och discipliner medverkar i antologin, vilket ger en bra bredd på utsatthetens och de utsattas historia. Några bidrag har jag funnit särskilt intressanta varför jag i det följande fokuserar på dessa. Gabriela Bjarne Larsson har författat en artikel om utstötta människor under medeltid, mer specifikt om förvisning som straff. Författaren undersöker bland annat vilka personer som blev förvisade och vad de hade gjort för att få detta straff. Mellan 1483 och 1492 förvisades cirka 45 personer från Stockholms stad på grund av horsbrott eller stöld. Men det fanns undantag, Mickel Månsson dömdes till stocken och blev därefter förvisad, inte på grund av att han stulit, utan på grund av att han försökt att stjäla. Författaren betonar att det under medeltid, i praktiken, fanns en mycket liten plats för de avvikande, vilket visar sig i det faktum att de som blev förvisade till övervägande del bestod av de som inte ansågs passa in, exempelvis tjuvar eller anonyma kringvandrande.

Annika Sandéns bidrag inleds med berättelsen om Marie, en kvinna som blev förvisad både från hospitalet och staden. Det är Maries utanförskap som står i centrum, men även andra människors utsatthet framträder i texten – de flesta av dem har gemensamt att de inte tillhörde rätt sorts fattiga. Detta perspektiv på utsatthet och utanförskap är både tilltalande och givande. Författarens förmåga att skildra den tunna linjen mellan fattigdom och rätt sorts fattigdom är beundransvärd och tankeväckande.

Cecilia Riving har författat ett bidrag vilket mestadels handlar om Emma Maria Lidén som var intagen på Lunds hospital under 1800-talets senare del. Emma Marias man hade tagit sitt liv, hon stod ensam kvar med två barn under tio år. Hon började efter mannens bortgång att dricka stora mängder alkohol och var vid flera tillfällen intagen på lasarett för akut alkoholism. Samtidigt hade hon fått storhetsidéer och kallat sig grevinna. Ett läkarintyg utfärdades och sjukdomsorsaken som noterades var spritmissbruk. Diagnosen blev *mania*. Hur blev Emma Marias tillvaro på Lunds hospital? Hon klev in i en ny värld, en värld som observerade hennes beteende mycket noggrant. Efter ett tag fick hon lov att komma hem, men efter drygt ett och ett halvt år var hon tillbaka på hospitalet. 1885 avvek Emma Maria från centrala Lund och tog sig hem till Kristianstad. Fem år senare står hon skriven som fattighjon, änka och sinnessjuk och där slutar berättelsen om Emma Maria. Det går inte längre att följa hennes levnadsöde. Cecilia Rivings bidrag kring psykisk sjukdom är välskrivet och känns mycket aktuellt. Hon pekar på att det förhållningssätt som fanns kring psykisk sjukdom under 1800-talet i stor utsträckning är desamma som idag.

Om Asta Nygren, fostermoder och änglamakerska, har Johanna Sköld

skrivit. Makarna Nygren svarade i början av 1900-talet på en annons där en nybliven mamma sökte fostermor till sin dotter. Under tre års tid blev Asta Nygren fostermoder åt inte mindre än 17 barn. När familjen bodde i Stockholm var anonymiteten större och ingen uppmärksammade barnens hälsostatus, men när makarna och barnen flyttade ut på landet började ortsbefolkningen att reagera. Flera av barnen var undernärda och det inträffade misstänkt många dödsfall hos Nygrens. Johanna Skölds artikel bidrar till att nyansera bilden av vanvårdade barn, inte minst kring bilden av änglamakerskan. I de tre fall som författaren studerat har inte bara kvinnor utan även män varit iblandade. I det ena fallet pekas mannen ut som huvudaktör, men hustrun kom ändå att dömas lika hårt. Det finns förhållandevis få fall av änglamakeri, åtminstone som vi känner till, och i de omskrivna fallen var det många gånger desperata omständigheter som skapade dessa situationer. Ogifta mödrar som behövde köpa tillsyn och fattiga fostermödrar som var i stort behov av pengar för att nämna några exempel. Liksom Cecilia Rivings bidrag är temat för Johanna Skölds artikel dagsaktuellt, inte minst med tanke på den så kallade Vanvårdsutredningen.

För att ytterligare visa på det långa tidsspännet som finns i antologin vill jag kort belysa Roddy Nilssons bidrag om Svartsjöanstalten. Artikeln handlar om den grupp av människor som inte ansågs kunna inordnas i det moderna samhället – lösdrivare och alkoholister. Lösdrivarlagen fungerade under en längre period som en slags uppsamlingslag för de personer som hamnade utanför annan lagstiftning, men under 1930- och 1940-talen kom lösdrivarlagen att användas alltmer sällan och alkoholistlagen kom att överta dess roll som uppsamlingslag. Vad för slags människor vistades på Svartsjöanstalten? Till Sotis kom de allra värsta, de mest hopplösa och de mest svårbehandlade. Det var personer som ansågs ha få eller inga sympatiska drag, och det var ofta personer som inte ansågs göra rätt för sig. Det var personer som inte arbetade och därmed utgjorde ett stort hot mot samhället, de betraktades som parasiter.

Hur ska historiker komma åt enskilda levnadsöden? Hur ska vi komma människor in på skinnet? Ett alternativ är att vända sig till rättshistoriska källor – något som flera av författarna gjort – men rättegångsmaterial är behäftat med en del problem. Gabriela Bjarne Larsson nämner exempelvis att de medeltida domstolsprotokollen är summariska och därför vanskliga att använda för att ta reda på vad som hänt i ett enskilt rättsfall, men ändå innehåller de viktig information som vi historiker kan använda. Förutom rättsmaterial används också patientjournaler, tidningsartiklar, Sveriges offentliga utredningar med mera. Antologin bygger således på ett varierat källmaterial, vilket gör att utsattheten fångas från flera olika perspektiv. Även om det primära har varit att fånga individers öden och en-

skilda personers utsatthet belyser antologin delvis strukturella förändringar.

För att knyta samman antologin har redaktörerna summerat de viktigaste resultaten i en epilög. De visar på några framträdande teman, det gäller kvinnlig utsatthet, utsatta barn, manlig utsatthet och tillhörighet. Den röda tråden i antologin är enligt mig just tillhörighet, både att tillhöra och att inte tillhöra. Vad gäller den kvinnliga utsattheten poängterar redaktörerna att det sexuella beteendet spelade en central roll, där kvinnornas heder har varit starkt bundna till deras kroppar. När det kommer till barnens utsatthet var barnen helt beroende av de vuxna och de vuxnas omsorg. Barnen drabbades ofta av föräldrarnas brister och utsatthet. Den manliga utsattheten var inte sällan förknippad med kriminalitet, våld och missbruk. Inte minst sågs lösdrivande män som ett hot mot den rådande samhällsordningen. Moral och samhällsnormer skapade en slags sorteringsprincip; utsatthetens historia är i mångt och mycket en historia om sortering.

Usla, elända och arma: Samhällets utsatta under 700 år tilltalar en bred publik eftersom den behandlar flera olika aspekter av utsatthet. Antologin är välskriven och bidragen knyts samman på ett elegant sätt. Antologin är mycket läsvärd, dagsaktuell och värd att uppmärksammas.

Göteborgs universitet

FRIDA WIKSTRÖM

Otfried Czaika & Heinrich Holtze (red.), *Migration und Kulturtransfer im Ostseeraum während der Frühen Neuzeit*, Acta Bibliothecae Regiae Stockholmensis 80 (Stockholm: Kungliga biblioteket 2012). 236 s.

Antologin med det fina omslaget (en handkolorerad version av Olaus Magnus' *Carta Marina*) innehåller föredragen hållna under en konferens vid Kungliga biblioteket 2009. Mötet samlade forskare från olika discipliner, men antologins bidrag visar ett tydligt fokus på historiska och kyrkohistoriska infallsvinklar på ämnet. Åtta bidrag är skrivna på tyska, fyra på engelska. Den kronologiska ramen omfattar en väldigt lång tidigmodern period, från det medeltida ärkeepiskopatet Hamburg-Bremen fram till 1800-talet.

Inledningen består av två kapitel. Redaktörerna Otfried Czaika och Heinrich Holtze redogör för begreppet kulturtransfer som ett heuristiskt koncept med utgångspunkt i 1500-talshistorikern Albert Krantz' verk. Det blir tydligt att "kulturtransfer" egentligen är ett förvånansvärt nytt ord för välkända fenomen: att människor och idéer rör sig i olika riktningar mellan nationer och regioner och förändras genom kontakten och i processen. Albert Krantz' föreställningar om de nordiska länderna och folken samt om